

Edith Pierpont Stickney
Sacramento Junior College
Ish instruktore e Historisë në Kolegjin Goucher

SHQIPËRIA JUGORE

ose

EPIRI I VERIUT

në

Çështjet Europiane Ndërkombëtare

1912 - 1923

Universiteti Standford, Kaliforni - USA
Shtëpia Botuese "KOHA" - Tiranë, 1998

Edith Pierpont Stickney

*Sacramento Junior College
Ish instruktore e Historisë në Kolegjin Goucher*

*Shqipëria Jugore ose Epiri
i Veriut në Çështjet
Europiane Ndërkombëtare
1912 - 1923*

Përktheu nga origjinali:
Mal Berisha

Universiteti Stanford, Kaliforni

Titulli i origjinalit:

**Southern Albania or Northern Epirus
in European International Affairs
1912 - 1923**

Copyright 1926 By
Standford University Press

All rights reserved

Published, December 1926
In the United States of America

Përktheu nga origjinali:
Mal Berisha
Stamboll, Gusht 1997

Ribotimi:
Shtëpia Botuese "KOHA"
Prill 1998

Recenzent: **Mero Baze**
Redaktor: **Enver Bytyçi**
Korektor: **Izet Duraku**
Në kompjuter: **Elvis Themeli**
Enkela Sheqeri

Parathënie

Ndërkohë që Lufta e Madhe po shkonte drejt mbarimit të saj, u bë e qartë se midis problemeve më ngulmuese, më të rëndësishme dhe më të vështira me të cilat do të ndeshesh Konferenca e Paqes që po afrohej, ishin problemet e kombësive që përfshinin kërkesat e popujve të pakënaqur ndaj sundimtarëve dhe që kërkonin ose pavarësi ose bashkim me racat e tyre të afërta. Vetëvendosja e popujve, e shpallur prej aleatëve si njëri ndër qëllimet kryesore të luftës, hasi në një përgjigje të menjëhershme. Këto çështje ishin të gjitha probleme që shqetësonin popujt. E parë nga një pikë tjetër vështrimi, ato u përqendruan rreth zotërimit të territoreve, pra ishin ngatërresa kufijsh. Midis këtyre problemeve, çështja e Shqipërisë Jugore ose e Epirit të Veriut ishte njëra nga më të debatuarat ndër zonat që rrezikonin paqen në Europë e që përbëhej sa nga kërkesa rivalesh nacionaliste po aq edhe nga interesa të disa Fuqive të Mëdha.

Kjo ese synon të bëjë një studim të gjithanshëm e të plotë të historisë në fjalë nga viti 1912, kohë kur kjo çështje fillon e merr njëfarë rëndësie diplomatike

e deri në vitin 1923, duke e vënë theksin pikërisht tek aspektet më të gjëra europiane por edhe tek ato elemente lokale e kombëtare të cilët ndikonin në situatën ndërkombëtare.

Shumë material i vlefshëm në arkivat qeveritare është ende i pa publikuar dhe padyshim do të jetë për një kohë të gjatë i papublikuar dhe i pakapshëm. por praktikisht të gjitha materialet e shtypura janë në Biblotekën e Luftës, Hoover në Universitetin e Standfordit, i cili zotëron ndoshta koleksionin më të plotë të materialit rreth kësaj çështjeje, një pjesë e mirë e të cilës është përdorur pikërisht në këtë studim.

Kjo ese është paraqitur në fillim si tezë për shkallën e doktorit në filozofi në Universitetin e Standfordit. Subjekti i saj është sygjëruar prej Dr.E.D.Adams, pa ndihmën dhe drejtimin e të cilit zor se mund të ishte shkruhej. Praktikisht i gjithë materiali ishte në koleksionin e papërdorshëm të Biblotekës së Luftës Hoover në Universitetin e Stanfordit. Ndaj drejtorëve të asaj biblioteke e veçanërisht ndaj bibliotekares Miss. Nina Almond dhe ndaj Mr.Robert C.Binkley, referent i bibliotekës, autorja është mirënjohës për ndihmën e pakursyer që ata i kanë dhënë. Mirënjohje e thellë i dedikohet gjithashtu

dr.Percy A.Martin dhe Dr.Frank A.Golder të Universitetit të Standfordit për kritikën e plotë të dorëshkrimeve. Po kështu vlerësime të sinqerta për ish kolegen time në kolegjin Goucher, Dr.Mary E.Ëiliams, pa inkurajimin e së cilës kjo ese ndoshta nuk do të kishte çmimit "George Beer", të cilin Shoqata e Historianëve Ameriakne e dha në mbledhjen e saj në Ann Arbor me 1925. Falenderime të të veçanta shkojnë në adresë të Dr. Charles Seymor të Universitetit Yale, i cili ndihmoi me materialet që kanë të bëjnë me komisionin e çështjeve greke në Konferencën e Paqes, sikundër shihet edhe në bibliografi dhe në shtojcë.

Kësaj liste tashmë të gjatë të mirnjohjeve duhet t'i shtohet një fjalë vlerësimi për frymëzimin që autorja mori prej kolegjit Vassar nga ish mësuesit e saj atje, Miss Lucy M.Salmon, Miss Eloise Ellery dhe Miss. Dorothy Stimson, më vonë kolege të nderuar dhe miq në kolegjin Goucher. Falenderime të veçanta gjithashtu për kolegjin Vassar për dhënien autores të dekoratës Sutro Felloëship për vitet 1923-'24, i cili bëri të mundur përfundimin e veprës.

Edith P.Stickney
1 Dhjetor 1926

SHQIPERIA JUGORE OSE EPIRI I VERIUT NE ÇESHTJEN NDERKOMBETARE EVROPIANE GJATE VITEVE 1912-1923

1. Hyrje

Krahina, e cila njihet si “Epiri i Veriut” prej grekëve dhe mbështetësve të tyre dhe si “Shqipëria Jugore” prej shqiptarëve, italianëve dhe përkrahësve të tyre, nuk mund të jetë plotësisht e përcaktuar, përderisa kufijtë e saj të paraqitur prej këtyre pretendentëve ndryshojnë bashkë me ndryshimin e situatës ndërkombëtare. Në një përcaktim të përgjithshëm, bazuar në kufijtë e vendosur në vitin 1913 në Konferencën e Ambasadorëve, ajo zë atë pjesë të Shqipërisë që fillon në Jug të Vlorës që shtrihet drejt lindjes deri në Korçë. Kjo pjesë zë një të katërtën e Shqipërisë me një sipërfaqe me rreth dymijë e pesqind deri në tremijë milje katrore¹, pak gjë më e

1. Nuk është bërë ndonjë shqyrtim territorial i përpiktë i Shqipërisë. Vlerësimet lëvizin nga 10.500 në 11.500 milje katrore. Albania, Peace Handbook Nr.17, faqe 1.

madhe se sipërfaqja e shtetit të Delaweres në SHBA ose sa një e treta e tërë sipërfaqes së Greqisë. Sipas statistikave zyrtare të qeverisë greke, Epiri i Veriut përcaktohet të jetë zona që zihet prej Korçës, Gjirokastrës dhe një pjese të Janinës ose e thënë ndryshe, kazatë² e Korçës, Starovës, Kolonjës, Gjirokastrës, Himarës, Delvinës. Leskovikut, Tepelenës, Përmetit, Pogonit dhe Filatit dhe vlerësohet të ketë një popullsi prej 228.000 banorësh³.

Shqipëria Jugore zë një pozitë gjeografike të rëndësishme për arsye se ajo ndodhet përballë cepit lindor të çizmes italiane, pikërisht në pikën më të ngushtë të Detit Adriatik, prej ku kontrollohen tërë hyrjet dhe daljet në këtë det. Pozicioni i volitshëm, si ai që gëzon Shqipëria si një e tërë, dota bënte atë prej natyre një vend me rëndësi prej nga hyhet e dilet në pjesën më të madhe të vendeve të Ballkanit perëndimor. I vetmi gji është ai i Sarandës dhe bregdeti përgjithësisht është i ashpër dhe ka pak shtigje për të hyrë në pjesët e brendshme të

2. Perandoria Turke ishte e ndarë për qëllime administrative në vilajete ose provinca të cilat kishin nënndarjet e tyre në sanxhake, dhe këto në kaza ose kantone dhe kazate vetë në nahije ose komuna.

3. Shtabi i madh i përgjithshëm helen. *Carte ethnographique de l'Épire du Nord en 1913*, faqe 2

krahinës⁴. Mungesa e gjireve dhe vështirësitë për të zbatuar në tokë e karakterizojnë atë si zonë të rrezikshme bregdetare. Pjesa e brendshme është malore. Lartësitë zgjaten nga veriu në jug duke i dhënë mundësi komunikimit në këtë drejtim por duke e vështirësuar atë në drejtimin perëndim - lindje⁵. Rrugët natyrore përshkojnë lugiant e lumenjve ndër të cilat, Vjosa është më e rëndësishmja, që ka si degë të saj, ato që krijojnë lugina pjellore të Gjirokastrës dhe Përmetit. Rrugët për karroca në këto lugina afrojnë të vetmen mundësi për transport. Rruga kryesore e lidh këtë rajon të brendshëm me Vlorën, Janinën dhe nëpërmjet të Korçës edhe me Manastirin e Selanikun.

Raca dhe gjuha e banorëve të Shqipërisë kanë qënë për shumë kohë subjekt i shumë spekulimeve, por i pak studimeve serioze. Megjithatë kërkimet e fundit kanë treguar se shqiptarët janë pasardhës të ilirëve të lashtë, pra të një populli indo-europian ose arian, që flisnin një gjuhë që nuk rrjedh prej asaj greke, por që afrohet me greqishten sa dhe latinishten, ose që gjendet midis të dyjave⁶. Ajo ka huajtur një

4. Newbegin, *Aspekte gjeografie të problemeve Ballkanike* f/64.

5. Lyde-Ferryman, *Gadishulli i Ballkanit*, f. 109.

6. Thumb, *Greqia moderne dhe antikiteti i saj* f.10; Dixon, *Historia racore e njeriut*, f.95.

përqindje të mirë në fjalorin e vet të kufizuar⁷ edhe prej grekëve edhe prej sllavëve⁸. Hulumtimet e fundit kanë treguar se shqiptarët janë më të gjatë se sa grekët, por më të shkurtër se boshnjakët; lartësia e tyre mesatare është 167 cm; midis të gjithë banorëve ballkanas ata janë më së shumti

Brachycephalic⁹ me një indeks prej 86. Në përgjithësi ata kanë flokë dhe sy të zinj¹⁰.

Sikundër edhe në zona të tjera të diskutueshme të lindjes së Afërt, ku kufijtë etnografikë janë të vështirë për t'u përshkruar, popujt e këtij rajoni janë prej kulturash, besimesh fetare dhe gjuhësh të përziera. Askund tjetër në Evropë kriteri i gjuhës së folur nuk është aq i gabuar sa në kushtet ballkanike. "Një vëzhgues që simpatizon shqiptarët dhe që i mbështet vlerësimet e tij vetëm tek gjuha, mund të përshkojë të tërë vendin e të mos gjejë askënd tjetër përveç shqiptarëve, në një kohë kur një vëzhgues me prirje greke, duke proceduar në të njëjtën mënyrë nuk gjen

7. Rreth 5.000 fjalë. Shënime gjeografike mbi Ballkanin, f.16.

8. Huazimet e shqipes nga greqishtja, fjalë që i takojnë shtratit të vjetër të gjuhës së saj sipas Thumb "Altgriechische Elemente des Albanieesischen, "Indio Germanische Forschungen Zeitschrift, XXXVI, 11

9. Pikpamja më e vjetër dhe më e kundërt është shprehur në Ripley, *Racat e Europës*, f.409

10. Pittard, *popujt e Ballkanit*, f.81 -84

askërkënd tjetër përveç grekëve"¹¹. Me fjalë të tjera, popullsia është përdoruese e dy gjuhëve, por gratë dhe fëmijët dinë vetëm shqipen. Kristianët e këtij rajoni, të quajtur toskë, i takojnë kishës ortodokse greke, ku gjuha greke është gjuhë e përdorimit dhe e mësimit. Klasat e larta, në përgjithësi, pa dallim feje, myslimane apo kristiane, flasin greqishten, e cila, të paktën në kohën kur kemi filluar këtë studim, ishte gjuha e kulturës dhe e tregtisë. Ndonëse është e vërtetë se popullsia i takon kishave të ndryshme, lufta fetare është shumë më pak e ndjeshme në Shqipërinë jugore se sa në veri. Myslimanët këtu tregojnë më pak fanatizëm ndaj kristianëve se sa në ndonjë vend tjetër edhe për arsyen se ata janë vetë pasardhës të ish kristianëve, të cilët u kthyen në islam me forcë. Për më tepër, në kushtet e rritjes së lëvizjes kombëtare edhe vetë kristianët ortodoksë shqiptarë kanë arritur të kuptojnë se feja e tyre është shfrytëzuar prej kishës greke për qëllime politike dhe se nuk kanë pse të tremben prej myslimanëve.¹²

E parë nga pikpamja ekonomike, Shqipëria jugore, më pak e prapambetur se sa ajo veriore, është një

11. Young, në *Revista bashkëkohore*, CXV, 498.

Woods, *Djepi i luftës*, f.161

12. Woods, *Djepi i Luftës*, f.161

vend bujqësor dhe blektoral. Pronarët e vegjël kultivojnë më së shumti misrin, ndërsa pronarët e mëdhenj dhe bejlerët kultivojnë grurin.. Mbas drithërave vijnë ullinjte si prodhimi më i rëndësishëm.

Duhani kultivohet në krahina të caktuara dhe më së shumti në Berat e Tepelenë. Malet janë të përshtatshme si kullota për gjedhe dhe dele. Blegtoria zë më shumë krahë pune se çdo punë tjetër¹³. Pyjet janë të paprekura, ndërsa mineralet, të cilat mendohet të jenë me bollëk, janë të pashfrytëzuara. Vendi është mbajtur në një sistem mesjetar, që haset edhe në vendet e tjera ballkanike. Beu, i cili e merr tokën prej sulltanit, rrallë e kultivon atë vetë por e jep tek qiramarrësit, prej të cilëve kërkon gjysmën ose një të tretën për vete, dhe një të dhjetën e merr si taksë për qeverinë¹⁴. Në rrethana të tilla fshatarëve shqiptarë u ofrohet shumë pak interes për të vënë energjitë e tyre në shërbim të prodhimit bujqësor. Kjo ka bërë që, sidomos popullsia kristiane, të ketë një arsye të fortë për të emigruar¹⁵. Mallrat që prodhohen në vend janë shumë pak dhe thuajse të gjitha konsumohen në

13. *Peace handbook No. 17, f.180-83; Markovich, Ekonomia ballkanike, f.53.*

14. *Po aty, No. 17. f.86.*

15. *Zhurnali helenik, Shtator, 2, 1917.*

tregun e brendshëm. Statistikat tregtare të dhëna nuk mund të përdoren vetëm për Shqipërinë jugore, pasi nuk ka të tilla; ato për Shqipërinë si një e tërë tregojnë se në vitin 1913, 55 përqind e mallrave që ajo importonte vinin nga Austro-Hungaria 25 përqind nga Italia dhe vetëm 5 përqind nga Greqia, ndërkohë që blerësi kryesor i mallrave shqiptare ishte Austro-Hungariae ndjekur prej Italisë¹⁶. Megjithatë për pjesën jugore pesha e Astro-Hungarisë ka qënë më e vogël, ndërsa ajo greke e pastaj italiane më e madhe.

Është e natyrshme të pyetet se çfarë roli ka luajtur karakteri ekonomik i krahinës në grindjet për kufirin. Pjelloria apo mirëqenia e kësaj zone është përdorur si një pretekst prej grekëve për realizimin e dëshirave të tyre eksapansioniste, të nisura që në kohërat kur ata e krijuan shtetin e tyre modern që kanë më shumë një bazë idealiste se sa materialiste. Nga ana tjetër po tu referohemi kërkesave të shqiptarëve, karakteri ekonomik i tyre është një faktor më i rëndësishëm. Përderisa Shqipëria jugore është pjesa më pjellore dhe me mirqënie më të lartë në tërë territorin e banuar prej shqiptarëve, dëshira për t'u përfshirë në shtetin e tyre shqiptar i ka rrënjët thellë në karakterin ekonomik të rajonit. Nuk mund të mohohet ngjyra

16. *Markovitch, veçer e cituar f.54.*

nacioanaliste që shfaqet edhe tek kërkesat e shqiptarëve, por nuk mund të mos shihet se Shqipëria jugore ka një vlerë shumë më të madhe ekonomike për Shqipërinë në tërësi se sa për Greqinë. Sa u takon vendeve të tjera, si Italia dhe Austro-Hungaria, karakteri ekonomik i interesave të tyre ndaj Shqipërisë është i pa konsiderueshëm dhe qëndron vetëm në interesa strategjike.

II. Vështrimi historik deri më 1921

Një vlerësim i shkurtër i historisë së Shqipërisë Jugore përpara 1912-es është esencial për një kuptim adekuat të problemit gjatë periudhës së përshkruar në këtë ese. Vetëm nëpërmjet një studimi të tillë mund të kuptohet jo thjeshtë karakteri i banorëve dhe institucioneve të tyre sociale, por gjithashtu përplasja e interesave të fuqive të ndryshme të huaja. Për më tej, në pikpamje të referencave të shpeshta ndaj historisë së rajonit në literaturën propagandistike për çështjen në fjalë, një vlerësim adekuat i argumentave përfshin edhe kërkesën për një ide të mbështetur qartë në përvijimin e historisë së trazuar të këtij territori tejet të ngatërruar.

Në kohët antike emri Epir përdorej si një emër i përgjithshëm, që kishte kuptimin tokëe që, kishte antitezë, konceptin ishull, në rastin konkret ishullin përballë, Korfuzin (Corcyra). Por po të shohim kufijtë që përmendin shkrimtarët antike për të, atëherë del se Epiri shtrihej prej Glosa Promontorit në veri, deri tek gjiri i Artës në jug.¹ Ky

¹-Wing. "Grindjet epirito-shqiptare për çështjen e kufinjëve në kohët antike" (Annual Report of the American Historical Association, 1919), 1.307.

rajon ishte më shumë i helenizuar, se sa pjesa tjetër në veri të lumit Vjosa.² Adhurimi i Zeusit këtu u paraqit tek Dodona Pellazge, që u bë i famshëm nëpërmjet fjalës greke: për tek ky orakull i nderuar grekët dërguan misione të shpeshta, dhe, falë mbrojtjes që iu bë këtij tempulli nga shkatërrimi i aetlianëve më 219 p.e.r, ai vazhdoi të ekzistojë deri në kohën e pausnianëve. Rrasat e gurta, në të cilat janë skalitur pyetjet që iu paraqiten orakullit, janë gjetur pranë Janinës ashtu sikundër dhe një teatër grek aty pranë³. Në kohët klasike greke Epiri ruante mardhënje jo shumë të afërta me pjesën tjetër të Helladës. Ne dëgjojmë veçanërisht për Admatius, i cili e mirëpriti Themistokliun e syrgjynosur dhe për Alcetasin, i cili u bë një vasal i Dionisit të Sirakuzes; me tej për martesën e Filipit të Maqedonisë me një princeshë epirote, e cila e bëri atë të ndikonte në fatin e vendit⁴. Në shekullin e tretë p.e.r (295-289) lufta e Pirros së Epirit kundër romakëve në Italinë Jugore i dha krahinës një rëndësi të përkohëshme. Sido që të ketë qenë puna në periudhat e mëpërparshme, Epiri në kohën e Pirros

2-Po aty, f. 313.

3. Gardiner, "Dodona", Enciklopedia Britanike, edicioni i njëmbëdhjetë;

4. Bury, Historia e Greqisë II, f. 239, 306-307.

ishte në përgjithësi i njohur si grek.⁵

Sundimi romak në fillim u shtri mbi Epirin e më pas mposhti Maqedoninë në betejën e Pydnes më 168 p.e.r. Udhëheqësi romak i asaj beteje, Aemilius Paulus, për të nënshtruar krahinën urdhëroi shkatërrimin e saj masiv, nga efektet e të cilit, Epiri nuk e mori veten kurrë. Sidoqoftë, atje më vonë u ndërtua një qytet i ri - qyteti Nikopolis - prej Oktavian Augustit për ndër të fitores së forcave të tij detare në Aktum. Nën Perandorinë Romake, Epiri dhe Shqipëria disa herë u bashkuan e disa herë u ndanë nga Maqedonia sipas nevojave të ngutshme administrative. Megjithatë vija ndarëse ishte më shumë politike se sa raciale apo gjuhësore. Justiniani ndërtoi shumë fortesa në Epir në përpjekjet e tij për të fortifikuar atë, por bregdeti mbetej prapë prapë një zonë plaçkitjesh prej ostrogotëve nën Totilën, i cili plaçkiti Nikopolisin dhe Dodonën. Gjatë periudhës antike vihet re një afëri raciale midis fiseve të jugut në vijën Glosa-Gramos dhe një dallim midis atyre dhe popullit ilir që shtrihej më në veri⁶.

Gjatë mesjetës, me përjashtim të disa periudhëve

5. Wing, vepër e cituar, f. 309.

6. Po aty, f. 320; Finlay, Historia e Greqisë I, f. 53. Bury, Perandoria e vonë Romake. I. XVII. 411; II, 24.

kohore, Epiri formonte pjesë të Perandorisë Romake të Lindjes ose të Bizantit. Ai u pushtua prej bullgarëve në shekullin e dhjetë dhe në shekujt e mëvonshëm prej normave, të cilët arritën të fusin këmbët atje përkohësisht nën Robert Guiskardin dhe djalin e tij Bohemond, por vetëm për katër vjet, sepse më pas do të binte nën sundimin e Perandorit Aleksandër Comnenus⁷. Me kapjen e Konstandinopulit prej kryqëzatave më 1204 dhe ndarjen e Perandorisë, Epiri i erdhi një rast për pavarësi dhe u formua kështu një principatë greke, Despotati i Epirit. Despoti Michael e sundoi me dorë të fortë vendin, i cili ishte i mbrojtur nga goditjet prej barrierave të tij malore dhe ndërkohë banohej prej një amalgame racash-sllave, vllahe, shqiptare dhe greke-secila prej tyre në një shkallë të ndryshme qytetërimi, dhe secila me synimin për të mbrojtur zakonet dhe institucionet e veta kundër fqinjëve dhe kundër princit. Përkundër një alenance të pasuksesshme me zotërit francëzë të Greqisë kundër Perandorit Grek, despotati vazhdonte të mbështeste pavarësinë e tij në një aleancë me princat latinë të Greqisë Jugore⁸.

7. Schevill, *Historia e Gadishullit të Ballkanit*, f.120. Oman, *Perandoria e Bizantit*, f.259-60. Finlay, *vepër e cituar*, IV, 28.

8. Finlay, *vepër e cituar*, f.304-308.

Më pak se një shekull më vonë, që nga viti 1350 luftrat civile në Epiri i paraprinë një pushtimi të vendit prej serbit Stefan Dushan, i cili kapi kështjellën e Janinës. Pas këtij pushtimi, historia shënon përfshirjen në luftë të serbëve, shqiptarëve, frankëve dhe grekëve në provincat fqinje deri sa i tërë vendi ra nën dominimin e turqve në shekullin e pesëmbëdhjetë⁹. Por përpara se Shqipëria dhe Epiri t'i nënshtroheshin zgjedhës turke, një rezistencë historike iu bë asaj nga heroi i madh kombëtar shqiptar Skënderbeu, i cili për vite të tëra i mundi turqit nga fortesat e tij malore. Me vdekjen e tij më 1468, vdekje e cila e gjeti vendin thuajse në fund të burimeve të tij, Epiri ra në duart e venecianëve, zotërve të detit. Por Venediku, i vetëm në luftën kundër turqve, u gjet i pamundur që të rezistonte gjatë e kështu në vitin 1501 u detyrua që të njihte sovranitetin e sulltanit mbi bregdetin lindor të Adriatikut¹⁰.

Pushtimi turk u pasua nga një dyndje masive nga Shqipëria dhe Epiri drejt Italisë. Shumë prej elementëve më të mirë në të vërtetë mbushën

9. Finlay, *vepër e cituar*, IV, 129.

10. Brown, *epublika Veneciane*, f.96. Bouracrt, *L'Albanie et les Albanias*, f.106

condottieret e të gjitha shteteve të Europës¹¹. Nën pushtimin turk shumë shqiptarë e pranuan islamin, ndërsa të tjerët mbetën kristianë. Shqipëria ishte në të vërtetë i vetmi vend ballkanik ku feja në këtë epokë, nuk nënkuptonte tërësisht edhe kombësinë¹². Kjo situatë, shpesh herë e kaluar pa u vënë re, është e një rëndësie të posaçme për t'i kuptuar lëvizjet kombëtare të shekullit të nëntëmbëdhjetë në Ballkan. Fakti që grekët, serbët dhe bullgarët ishin kristianë, i ndihmonte ata në krijimin dhe ngritjen e ndërgjegjies së tyre kombëtare dhe ishte një lidhje që i bashkonte ata. Kjo lidhje u mungonte shqiptarëve, ngaqë ishin të ndarë në fe të ndryshme ose mbanin të njëjtën fe që mbanin edhe sundimtarët e tyre pushtues. "Atje ku shqiptarët ortodoksë dhe grekë jetonin së bashku, siç ishin ata në pjesën më të konsiderueshme të Epirit të Veriut, fati i përbashkët si kristianë i ekspozonte njëllor ndaj taksave duke fshirë kështu dallimet e racave të cilave u përkisnin¹³.

Ajo që bie menjëherë në sy gjatë shekujve kur Shqipëria ishte tërësisht nën pushtimin turk është

11. Bourcart, *vepër e cituar* f.110. Iorga, *Historia e Shqipërisë dhe e popullit shqiptar*, f.51. Shqipëria, 25 prill, 25 maj, 1918.

12. Bourcart, *vepër e cituar*, f.111.

13. Finaly, *vepër e cituar*, VI, 40

radha e pasuksesshme, kjo për shkak të përçarjeve, e përpjekjeve për të fituar lirinë. Duke zbatuar maksimumen *divide et impera*, përpjekja e turqve për t'i shtënë prijësit shqiptar kundër njëri tjetrit, çoi gati në një gjëndje fatale për vetë sundimin e tyre. Më i dalluari midis qeveritarëve të pavarur të shekullit të tetëmbëdhjetë ishte Ali Pashai i Janinës, i lindur në Tepelenë. Ambicioz për t'u bërë i pavarur nga sulltani, ai flirtoi me fuqi të ndryshme të Europës; një herë duke ndihmuar admiralin britanik, Nelson, që të fitonte betejën e Aboukir-it (1789) më pas, me rritjen e influencës franceze, duke kërkuar t'i hynte në zemër Napoleonit e kështu me radhë. Ai është veçanërisht i njohur për trajtimin mizor që iu bëri suliotëve kristiane ortodokse të Epirit, të cilët fituan admirimin e Bajronit. Ali Pasha ndihmoi sa në përsheptimin e revolucionit grek, nëpërmjet nxitjes që u bëri grekëve kundër sulltanit, aq edhe në tërheqjen e përqendruar të forcave kundër tij, duke i afruar paqëllimshëm rastin Greqisë që t'i jepte një grusht turqve në luftën e saj për liri. Në revolucionin grek, banorët e Shqipërisë jugore qenë shumë aktiv; disa iu bashkuan atij për arsye se Greqia ishte një komb i krishtere që luftonte kundër sulltanit; të tjerë, pasonjës të Ali Pashait, për të marr hak kundër armikut të përbashkët mbas rënjes së

udhëheqësit të tyre; dhe një pjesë tjetër për inat të Aliut nga trajtimi i pamëshirshëm që u kishte bërë suliotëve.

Por cilado qofshin arsytet e pjesmarrjes, roli i rëndësishëm që ata luajtën në luftën e Greqisë për pavarësi, është i dorës së parë¹⁴.

Duke shkuar drejt luftës për pavarësi, atëherë kur u mbajt Asambleja e katërt kombëtare greke, në korrik të viti 1829, deputetët u dërguan prej Epirit njësoj si edhe prej tokave të tjera greke, të cilat ende mbaheshin prej turqve¹⁵. Tashmë fuqitë e mëdha, Anglia, Franca dhe Rusia, të detyruara më në fund që të pranonin formimin e një mbretërie greke, në përpjekjen e tyre për të mbajtur aq sa të mundeshin status quo në dhe "integritetin" e perandorisë osmane, për shkak të interesave të tyre të rrezikuara, si dhe të xhelozive të ndërsjellta, lanë jashtë saj tërë Epirin si dhe Thesalinë e Kretën. Vënia e këtyre princave nën princin Leopold të Saxe-Coburg, kur atij iu afrua kurora greke, ishte e vetmja mënyrë e efektshme për pajtimin e Greqisë. Në të vërtetë që nga qeveria e parë helenike, Epiri përmendet qartë

14. Cherkezi, *Shqipëria, e kaluara dhe e tashmja*, f.39-40, 43-48.

15. Miller, *perandoria Osmane*, f.104.

si tokë greke¹⁶. Në Asamblenë kushtetuese të vitit 1843 delegatët nga Epiri ishin të lejuar të merrnin pjesë njësoj si ata që vinin nga territore të tjera të caktuara jashtë mbretërisë greke¹⁷. Parë në dritën e ngjarjeve të mëvonshme, del qartë se ndërtimi i një mbretërie më të gjërë në atë kohë, do të kishte sjellë tepër zhvillim dhe mirëqenie dhe irredentizmi nuk do të kishte luajtur rol aq të dukshëm në historinë mëvonshme të Greqisë.

Të përfshirë nga "megallos idea", prej së cilës rridhte ideja për restaurimin e Perandorisë Bizantine me anë të vendosjes së dominimit grek mbi rrënojat e Perandorisë Osmane dhe duke e besuar atë si një skemë të praktikueshme, burrat që e udhëhoqën Greqinë panë në Luftën e Krimesë një rast për të goditur Turqinë, meqë ajo i kishte duart e zëna diku tjetër, me qëllim që të aneksonin provincën aq të lakmuar të Thesalisë dhe të Epirit. Kjo skemë, e cila paraqiste avantazhe të qarta ndaj saj, ishte nxitur padyshim nga Rusia, e cila ndoshta bashkë me grekët, besonte se të gjithë ortodoksët që ishin nën sultanin, do të ngriheshin në rebelim, në momentin kur ca burra të armatosur do të kalonin kufirin nga

16. Sergeant, *Greqia në shekullin e nëntëmbëdhjetë*, f/218.

17. Miller, *vepër e cituar*, f.174

Greqia dhe do të shfaqnin flamurin e kryqit.

Por kjo aventurë greke s'ishte asgjë tjetër veçse një dështim. Ca mijra burra kapërcyen vijat kufitare dhe plaçkitën, çfarë u doli përpara banorët e Thesalisë e të Epirit, të cilët, si rrjedhojë kuptuan se ky keqtrajtim i bërë nga grekët nuk mund të pranohej prej turqve... Mbas katër muajsh, turqit i dhanë fund kësaj ndërhyrje invazionit dhe si pasojë, sundimi turk u forcua në këto dy provinca¹⁸.

Çështja e Epirit në fillim mori rëndësi të vërtetë europiane në Kongresin e Berlinit më 1878, në mbyllje të luftës ruso-turke. Gjatë luftës Greqia ishte akuzuar prej Turqisë për nxitje kryengritjesh në provincat otomane fqinjë. Në vitin 1877 lordi Derby me kërkesën e Turqisë i kërkoj qeverisë greke që ta autorizonte atë, të siguronte Portën se Greqia nuk do të godiste Turqinë ose do të bënte sikur nuk do t'i shihte përpjekjet për të nxitur kryengritjen në provincat greke. "Përgjigja e Greqisë ishte një zotim i kualifikuar, i kufizuar në kohën e "tashme" dhe një rrëshqitje e qartë për të "dekurajuar" kryengritjet"¹⁹. Opinioni publik grek kërkonte pushtime. Ministri grek M. Tricoupis deklaroi se ai mendonte se edhe

¹⁸ Finlay, *vepër e cituar*, VII, 219, 223.

¹⁹ Sergeant, *vepër e cituar*, f.276.

në se forca pushtuese greke do të mundej, kjo do të ishte më e mirë për Greqinë se sa të vazhdonte të përkrahte një qëndrim paqësor në luftë. Kabineti i ri grek shpalli më 2 shkurt 1878 se kishte vendosur që të pushtonte përkohësisht provincat greke në Turqi, por kjo nuk ndodhi pasi që njoftuar armëpushimi ruso-turk²⁰.

Në kongresin e Berlinit, përfaqësuesi grek, M. Delyannis dhe M. Rhangale, paraqiten kërkesat për Thesalinë, Epirin dhe Kretën. Plotësimi i këtyre kërkesave, u tha atje, do të përmbushte dëshirat e popullatës së interesuar dhe do t'i jepte paqen mbretërisë. Përkundër premtimeve të njëmendta të Anglisë, se Greqia nuk do të ishte e humbur po të mbetej jashtë luftës, Lordi Salisbury, çmoi më shumë përfitimin e një vendi në Kongres, duke mos bërë asgjë për Greqinë.

I plotëfuqishmi francez, M. Waddington, nga ana tjetër, duke iu referuar faktit që Franca kishte qënë gjithnjë një lider kulturor në Lindjen e Afërt qysh në kohën e kryqëzatave, kërkonte t'ia bashkangjiste praktikisht Greqisë tërë Thesalinë dhe Epirin dhe në propozimet e tij ai kishte preferuar padyshim mbështetjen paraprake të italisë, Austro-Hungarisë

²⁰ Po aty, f.278,79.

dhe të Ruisë. Megjithatë këto propozime nuk morën miratimin e Lordit Beaconsfield. Kështu, duke njohur karakterin e pakënaqshëm të kufinjve të vitit 1831, ai kundërshtoi çdo përmirësim, bile edhe përfshirjen e rajoneve me përbërje të pastër greke me Turqinë jugore dhe deklaroi në mënyrë cinike se shtete si Greqia, të cilat kanë një të ardhme, janë në një pozitë të tillë që duhet të presin. Prandaj përballë kundërshtimit absolut të të plotfuqishmëve engleze, propozimet nuk ishin mbushamendëse dhe neni që merrej me çështjen e Epirit në Traktatin e Berlinit dha thjeshtë rekomandime për ratifikimin e kufijve²¹.

Kërkesat e Greqisë në lidhje me kufijtë e saj u lanë në hije, ndaj dhe nuk u gjend ndonjë formulim për to në Traktatin e Berlinit. Aq më tepër që qeveria konservatore e Britanisë së Madhe, e dëshiruar për të rivënë në vend influencën e saj të zbehur në Kostandinopol, kundërshtoi ushtronte presion për një zgjidhje të kënaqshme të problemit të kufijve greke. Kjo indiferencë e Lordit Salisbury i dha dorë Portës në rezistencën që e saj ndaj ndonjë korigjimi të kufijve greke dhe prandaj çështja mbeti e

21. *Sergeant, vepër e cituar f.286-87; Hansard, seria e tretë, CCXLII, 532-33, 564-65.*

pazgjidhur derisa Gladstone erdhi në fuqi në vitin 1880. Shpresat e mëdha të cilat u varën tek ai burrë shteti, të ngritura në zemrat e të gjithë kundërshtarëve të Turqisë, në rastin ekufijve greke u shkrehën tërësisht. Eshtë e vërtetë se lordi Granville, i cili e mori në drejtim Foreign Officin, iu drejtoi një qarkore fuqive duke kërkuar bashkëpunim midis tyre për zbatimin e atyre kushteve të Traktatit të Berlinit të cilat ishin neglizhuar²², por kauza greke u dëmtua seriozisht prej situatës në Francë; përpjekje të bëra atje për të ndihmuar Greqinë ishin ndërprerë prej sekretarit të marrdhënieve me jashtë të politikës së jashtme franceze, më parë i predispozuar ndaj Greqisë, por tani i kthyer në drejtim të kundërt²³. Për rrjedhojë, Porta, duke i gjetur Fuqitë të përçara, bëri një rezistencë më të vendosur, dhe nenet e Traktatit të Berlinit që trajtonin çështjen e Epirit mbetën thjesht në letër.

Në dy raste të tjera Greqia u përpoq të merrte Epirin: më 1885, kur u formua principata e Bullgarisë, të dyja, Greqia dhe Serbia, rivale të

22. *Schmidt, "Politika Britanike dhe Traktati i Berlinit", 1878-1887" në Universitetin e Eëconisit, I, f.143-45.*

23. *Miller, vepër e cituar, f.403; Hanotaux, Franca bashkëkohore, IV, f.573.*